

Jan Ciszewski

Zmiana w umowie między PRL a Bułgarią o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych

Palestra 27/3-4(303-304), 55-64

1983

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

stępowaniu w I instancji, które odbywa się na zasadach ogólnych — ma na uwadze jedynie sąd II instancji.⁴⁹ Po wtóre, postępowanie ponowne toczy się od nowa w I instancji, a więc podlega wszystkim zasadom ustanowionym dla tego postępowania wraz z ewentualną możliwością zaskarżenia orzeczonego wyroku.

⁴⁹ B. Dobrzański: *op. cit.*, s. 39; W. Siedlecki: *Glosa do uchwały Izby Cywilnej oraz Izby Pracy i Ubezpieczeń Społecznych z dn. 29.XI.1978 r. III PZP 11/78, OSPiKA 1979, poz. 100.*

JAN CISZEWSKI

ZMIANY W UMOWIE MIĘDZY PRL A BUŁGARIĄ O POMOCY PRAWNEJ I STOSUNKACH PRAWNYCH W SPRAWACH CYWILNYCH, RODZINNYCH I KARNYCH

Przedmiotem artykułu jest omówienie nowych postanowień Umowy z dnia 4.XII.1961 r. między PRL a LRB o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych, dotyczących głównie jurysdykcji krajowej i prawa właściwego w sprawach cywilnych i rodzinnych, a także kwestii uznawania i wykonywania orzeczeń sądów zagranicznych — z uwzględnieniem zmian i uzupełnień zawartych w Protokole z dnia 27 czerwca 1980 r., stanowiących integralną część wymienionej Umowy z dn. 4.XII.1961 r.

W dniu 25 lutego 1981 r. wszedł w życie Protokół z dnia 27 czerwca 1980 r. do Umowy między PRL a Ludową Republiką Bułgarii o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych (Dz. U. z 1981 r. Nr 10, poz. 43 i 44). Protokół ten, stanowiąc integralną część Umowy, wprowadza do niej szereg istotnych zmian i uzupełnień.

Dokonanie tych zmian i uzupełnień było uzasadnione chęcią pogłębienia i udoskonalenia współpracy w dziedzinie obrotu prawnego między PRL a Bułgarią. W ciągu niemal 20 lat obowiązywania umowy z dnia 4 grudnia 1961 roku o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych (Dz. U. z 1963 r. Nr 17, poz. 88) współpraca we wszystkich dziedzinach życia, w tym również współpraca w dziedzinie obrotu prawnego między PRL a Bułgarią, znacznie wzrosła, co uzasadniało dokonanie niezbędnych korektur w zakresie prawnych uregulowań. Wejście w życie Protokołu do umowy z Bułgarią jest wyrazem doskonalenia podstaw prawnych obrotu prawnego w stosunkach między PRL a innymi krajami socjalistycznymi. Poprzednio weszły już w życie Protokoły do umów z NRD (Dz. U. 1976 Nr 14, poz. 80) i z ZSRR (Dz. U. z 1980 r. Nr 28, poz. 121).

W opracowaniu niniejszym omawiam nowe postanowienia umowy, dotyczące problematyki jurysdykcji krajowej i prawa właściwego w sprawach cywilnych i rodzinnych, jak również odnoszące się do uznawania i wykonywania orzeczeń sądów zagranicznych; treść pozostałych postanowień jedynie sygnalizuję.

1. Problematyce zawarcia małżeństwa poświęcony jest art. 22 umowy. Zgodnie z ust. 1 art. 22 materialne przesłanki ważności małżeństwa podlegają ocenie prawa ojczystego każdej z osób zawierających małżeństwo. Natomiast forma zawarcia małżeństwa podlegała ocenie prawa wskazanego w art. 22 ust. 2. Zasadą było pod-

danie tej kwestii ocenie prawa państwa, przed którego organem małżeństwo zostaje zawarte. Wyjątkowo tylko dopuszczona została właściwość prawa ojczystego osób zawierających małżeństwo. Przepis ten (zdanie 2 art. 22 ust. 2) miał zastosowanie jedynie w razie zawierania małżeństw przez obywateli jednego państwa na obszarze drugiego państwa.

Artykuł 22 w brzmieniu nadanym przez Protokół utrzymał w mocy właściwość prawa ojczystego dla oceny materialnych przesłanek ważności małżeństwa (ust. 1) i właściwość prawa państwa, przed którego organem małżeństwo zostaje zawarte, dla oceny formy zawarcia małżeństwa (ust. 2). Natomiast pominięty został przepis dotychczasowego art. 22 ust. 2 zd. 2, przewidujący właściwość prawa ojczystego dla oceny formy zawarcia małżeństwa przez obywateli jednego państwa na obszarze drugiego państwa. Nie jest to jednak jednoznaczne z wyłączeniem w ogóle właściwości prawa ojczystego dla oceny formy zawarcia małżeństwa. Na mocy bowiem Protokołu dodany został do art. 22 ustęp 3, zgodnie z którym forma zawarcia małżeństwa przed przedstawicielem dyplomatycznym lub urzędnikiem konsularnym podlega prawu państwa wysyłającego tego przedstawiciela dyplomatycznego lub urzędnika konsularnego.¹ Zgodnie zaś z art. 34 ust. 1 lit. d konwencji konsularnej między PRL a Bułgarią² urzędnik konsularny ma prawo przyjmować oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński pod warunkiem, że obie strony (nupturienci) posiadają obywatelstwo państwa wysyłającego.³ W związku z tym stosowane dla oceny formy zawarcia małżeństwa przed urzędnikiem konsularnym prawo państwa wysyłającego będzie zawsze prawem ojczystym osób zawierających małżeństwo. Wyłączona została natomiast możliwość oceniania formy zawarcia małżeństwa przez wspólne prawo ojczyste nupturientów, którzy zawierają małżeństwo za granicą przed organem innym niż przedstawiciel dyplomatyczny lub urzędnik konsularny.⁴ Spośród umów z krajami socjalistycznymi, obecnie tylko umowa z Jugosławią (art. 25 ust. 3) przewiduje *expressis verbis* właściwość prawa ojczystego dla oceny formy zawarcia małżeństwa.

Artykuł 22 umowy z Bułgarią zawiera obecnie treść zbliżoną do art. 21 umowy z NRD i art. 22 umowy z Rumunią.

2. Na mocy Protokołu dodany został — w ramach działu dotyczącego stosunków prawnych między rodzicami a dziećmi — art. 27 A. Zgodnie z tym przepisem do roszczeń alimentacyjnych rodziców wobec dzieci właściwe są sądy i prawo państwa, na którego terytorium ma miejsce zamieszkania osoba uprawniona do alimentów (tj. rodzic). Analogiczny przepis został zamieszczony także w Protokołach do umów z ZSRR (art. 31 ust. 4)⁵ i z Węgrami (art. 35A).⁶

¹ Ustęp 3 art. 22 nie może być uważany za wyjątek od zasady określonej w ustępie 2 art. 22, gdyż w obu tych przepisach wyrażona została myśl o właściwości prawa państwa, przed którego organem małżeństwo zostaje zawarte.

² Konwencja między PRL a Bułgarią, podpisana w Sofii dnia 10.XI.1972 r. (Dz. U. z 1973 r. Nr 24 poz. 138, 139).

³ Ze względu na klauzulę zawartą w art. 34 ust. 1 lit. d konwencji konsularnej, iż urzędnik konsularny może przyjmować oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński „zgodnie z ustawodawstwem Państwa wysyłającego”, można by bronić poglądu, że już choćby ten przepis określał właściwość prawa państwa wysyłającego dla oceny formy zawarcia małżeństwa przed urzędnikiem konsularnym.

⁴ Prawo prywatne międzynarodowe Bułgarii nie zawiera odpowiednika naszego art. 15 § 2 ustawy z dnia 12.XI.1965 r. (Dz. U. Nr 46, poz. 290). Por. w tej kwestii art. 90 kodeksu rodzinnego Bułgarii z 15.III.1968 r. (w:) Prawo rodzinne i spadkowe europejskich państw socjalistycznych, Wyd. Prawn., Warszawa 1976.

⁵ Dz. U. z 1980 r. Nr 28, poz. 121, 122. Kwestię właściwości sądów reguluje art. 33 umowy analogicznie do art. 27A umowy z Bułgarią.

⁶ Dz. U. z 1982 r. Nr 5, poz. 32.

To nowe postanowienie, niezależnie od stworzenia odrębnej normy kolizyjnej dla roszczeń alimentacyjnych rodziców wobec dzieci, ma także znaczenie dla wykładni innych postanowień umowy. Problematyka stosunków prawnych między rodzicami a dziećmi uregulowana była dotychczas w art. 26 i 27 umowy. Zgodnie z art. 26 umowy stosunki te podlegały prawu ojczystemu dziecka. Do orzekania o nich właściwy był sąd państwa ojczystego dziecka (art. 27 ust. 1). Jeżeli obie strony procesowe miały miejsce zamieszkania na terytorium jednego państwa, właściwe były również sądy tego państwa (art. 27 ust. 2).

Włączenie normy dotyczącej roszczeń alimentacyjnych rodziców do działu „Stosunki prawne między rodzicami a dziećmi” pozwala na przyjęcie, że art. 26 i 27 umowy obejmują także roszczenia alimentacyjne dzieci wobec rodziców. Sprawy te bowiem podpadają, obok spraw o charakterze niemajątkowym (np. dotyczących władzy rodzicielskiej), pod pojęcie „stosunki prawne między rodzicami a dziećmi”.⁷ Gdyby natomiast art. 26 i 27 umowy miały obejmować wyłącznie sprawy o charakterze niemajątkowym, to nic nie przemawiałoby za normowaniem roszczeń alimentacyjnych rodziców w art. 27A, natomiast problematyka ta byłaby unormowana w art. 29 czy też w art. 29A.

Ze względu na to, że normy kolizyjne dotyczące właściwości prawa i sądów oparte są na łączniku dotyczącym dziecka, możliwość stosowania art. 26 i 27 ograniczała się do sytuacji, gdy powodem jest dziecko, a pozwanym rodzic lub rodzice. Przepisy te nie mogły mieć zastosowania w sprawach alimentacyjnych na rzecz rodziców. Były one bowiem zaprojektowane z myślą o tym, że dotyczyć będą jedynie sytuacji, gdy osobą uprawnioną do alimentacji będzie dziecko.⁸ Przepisem, który dotychczas normował kwestię dochodzenia roszczeń alimentacyjnych na rzecz rodziców, był art. 29 umowy. Zgodnie z tym przepisem „dla obowiązków alimentacyjnych między krewnymi” właściwe było prawo ojczyste osoby uprawnionej (art. 29 ust. 1). Zmiana stanu prawnego w tym zakresie polega na przyjęciu — zamiast prawa ojczystego — prawa państwa, w którym zamieszkuje osoba uprawniona. Kwestię jurysdykcji rozstrzygał — analogicznie do art. 27A — art. 29 ust. 2 stanowiąc o właściwości sądów państwa, na którego terytorium zamieszkuje osoba uprawniona.

Uznać więc należy, że zakres stosowania art. 29 został po wejściu w życie Protokołu zawężony i pomimo tytułu „Obowiązek alimentacyjny”, sugerującego objęcie spraw alimentacyjnych między wszystkimi krewnymi, nie obejmuje on już roszczeń alimentacyjnych na rzecz rodziców. Sprawy roszczeń alimentacyjnych rodziców wobec dzieci podlegają zaś ocenie art. 26 i 27 umowy.

3. W zakresie spraw spadkowych obowiązująca dotychczas umowa zawierała tylko normy kolizyjne wskazujące prawo właściwe dla oceny zdolności do sporządzenia (i odwołania) testamentu, (art. 36 ust. 1) i formy testamentu (art. 36 ust. 2). Brak było natomiast w umowie normy kolizyjnej wskazującej prawo właściwe dla oceny pozostałych kwestii występujących w sprawach spadkowych.⁹ W związku z tym brakiem sądy każdego z państw stosowały własne przepisy prawa prywatnego międzynarodowego.

Jeżeli sprawa toczyła się przed sądem polskim,¹⁰ miał zastosowanie art. 34 prawa prywatnego międzynarodowego.

⁷ *Expressis verbis* zostało to wyrażone w umowach z NRD (art. 26 ust. 2) i Rumunią (art. 26 ust. 3). Odmienne rozwiązanie zostało przyjęte w umowie z Czechosłowacją (art. 16 i 17).

⁸ Por. J. Ciszewski: Zmiany w umowie między PRL a ZSRR o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych, *Palestra* 1981, nr 6, str. 2.

⁹ Analogiczny brak występuje w umowie z Rumunią.

¹⁰ Właściwość sądów określa art. 37 umowy.

Na mocy Protokołu dodany został do umowy art. 35A, który wypełnia dotychczasowy brak. Przepis ten dokonuje podziału masy spadkowej na ruchomości i nieruchomości.¹¹ Zgodnie z tym uzupełnieniem w sprawach spadkowych właściwe jest prawo ojczyste spadkodawcy w chwili śmierci (art. 35A ust. 1). Dziedziczenie natomiast majątku nieruchomego podlega prawu państwa, na którego terytorium majątek ten jest położony (art. 35A ust. 2).

Kwestią, którą przy analizie tych przepisów należałoby rozstrzygnąć w pierwszej kolejności, jest sprawa zakresu zastosowania ustępów 1 i 2 art. 35A. Ze względu na sformułowania zawarte w ust. 1 „w sprawach spadkowych” i w ust. 2 „dziedziczenie majątku nieruchomego” powstaje pytanie, czy ust. 1 art. 35 obejmuje także pewne kwestie dotyczące nieruchomości. Pytanie to wydaje się uzasadnione, albowiem w przeciwieństwie np. do art. 42 umowy z ZSRR (który w ust. 1 wskazuje na właściwość prawa ojczystego spadkodawcy w zakresie dziedziczenia mienia ruchomego, a w ust. 2 wskazuje na właściwość prawa państwa, gdzie mienie jest położone w zakresie dziedziczenia mienia nieruchomego¹²) art. 35A ust. 1 nie wymienia *expressis verbis*, że norma kolizyjna zawarta w tym przepisie odnosi się do spraw spadkowych w zakresie ruchomości. Osobiście skłonny jestem do wyrażenia poglądu, że zakres pojęć „w sprawach spadkowych”¹³ i „dziedziczenie”¹⁴ jest identyczny i że określenie w ust. 2, iż przepis ten odnosi się do nieruchomości, wymaga uznania, że ust. 1 art. 35A dotyczyć będzie jedynie ruchomości, a zatem że przepis ten ma treść identyczną jak art. 42 umowy z ZSRR. Za taką wykładnią przemawia również treść art. 36A, o czym niżej.

4. Rozdział umowy dotyczący spraw spadkowych został uzupełniony o jeszcze jedno postanowienie: o art. 36A, który zawiera rozstrzygnięcia materialnoprawne z zakresu problematyki przejścia spadku na rzecz (Skarbu) Państwa. Na mocy tego nowego postanowienia, jeżeli spadek według prawa wskazanego w art. 35A ust. 2 przechodzi z mocy ustawy na własność państwa, to majątek nieruchomy przypada temu państwu, na którego terytorium jest położony (art. 36A ust. 1). Jeżeli natomiast spadek według prawa wskazanego w art. 35A ust. 1 przechodzi z mocy ustawy na własność państwa, to majątek ruchomy dziedziczy państwo, którego obywatelem był spadkodawca w chwili śmierci (art. 36A ust. 2). Znaczenie tego postanowienia wyraża się m.in. w tym, że dotychczasowy brak w umowie postanowienia normującego problematykę spadku bezdziedzicznego powodował, iż kwestia ta była poddana ocenie norm kolizyjnych zawartych w ustawodawstwach krajowych.

Artykuł 36A jest w swej treści identyczny z art. 39 ust. 3 i 40 ust. 5 umowy z Austrią.¹⁵ Nowo dodany art. 36A potwierdza również przyjętą wyżej wykładnię art. 35A, albowiem wiąże on ust. 1 art. 35 wyłącznie z dziedziczeniem ruchomości, a ust. 2 art. 35 — wyłącznie z dziedziczeniem nieruchomości.

5. Na mocy postanowień Protokołu istotne zmiany nastąpiły w zakresie uznawania i wykonywania zagranicznych orzeczeń. Zmianom takim uległy zwłaszcza art. 55 i 56 umowy.

Art. 55 normuje przesłanki uznawania, a także wykonania orzeczeń (art. 57 ust. 1).

A. Przesłanka odnosząca się do jurysdykcji była ujęta dotychczas w ten sposób, że zachodziła konieczność ustalania, czy rozstrzygnięcie sprawy nie należało do wy-

¹¹ Podobnie umowa z ZSRR (art. 42). Pozostałe umowy PRL z krajami socjalistycznymi realizują zasadę jednoci masy spadkowej.

¹² Por. również ust. 1 i 2 art. 37 umowy z Bułgarią.

¹³ Tak umowy z Węgrami (art. 47) i Mongolią (art. 42).

¹⁴ Tak umowa z NRD (art. 41). Por. również art. 22 ust. 1 umowy z Czechosłowacją i art. 36 umowy z Jugosławią, które posługują się terminem „stosunki prawne w zakresie dziedziczenia”.

łącznej kompetencji organów państwa, na którego terytorium orzeczenie ma być uznane (art. 55 pkt 1).¹⁵ Nie podlegało natomiast ustaleniu, czy organ, który wydał orzeczenie, był właściwy do rozpoznania sprawy. Obecnie na mocy art. 55 pkt 1 umowy przesłanką uznania orzeczenia jest ustalenie, że sąd, który wydał orzeczenie, był właściwy stosownie do postanowień umowy. Identyczne ujęcie tej przesłanki, wymagającej pozytywnego ustalenia, że sąd był właściwy do rozstrzygnięcia sprawy, występuje w umowach z Czechosłowacją (art. 45 lit. b), z NRD (art. 51) i z Francją (art. 19 lit. a).

W związku z brzmieniem omawianego postanowienia wymaga komentarza sformułowanie: „stosownie do postanowień niniejszej umowy”. Otóż rozwiązania jurysdykcyjne zawarte w umowie nie w każdej sytuacji będą stanowić podstawę do ustalenia właściwego organu. Przykładowo art. 23—25 umowy nie stanowią podstawy do ustalenia jurysdykcji, jeżeli małżonkowie mają różne obywatelstwa i nigdy nie zamieszkiwali na terytorium tego samego państwa. W takich sytuacjach podstawą ustalenia jurysdykcji będzie prawo wewnętrzne każdego z państw. Czy okoliczność, że podstawą ustalenia jurysdykcji będzie prawo wewnętrzne, a nie postanowienia umowy, będzie miała znaczenie dla oceny przesłanki z art. 55 pkt 1 umowy? Wydaje się, że w takich sytuacjach nie będzie przeszkody do uznania orzeczenia. Wymaganie tego przepisu, aby sąd był właściwy stosownie do postanowień umowy, będzie bowiem spełniony zarówno wtedy, gdy podstawą jurysdykcji będzie określona norma jurysdykcyjna zawarta w umowie, jak i wtedy, gdy podstawą taką będzie przepis prawa wewnętrznego, jeżeli dla konkretnej sytuacji umowa nie określa właściwego sądu. W tym ostatnim wypadku z punktu widzenia omawianego przepisu będzie mogło nastąpić uznanie orzeczenia nawet wówczas, gdy sąd państwa, w którym orzeczenie ma być uznane, będzie na podstawie własnego ustawodawstwa właściwy, a nawet wyłącznie właściwy do rozpoznania tej sprawy, jeżeli tylko sąd orzekający był właściwy według własnego prawa. Możliwość taka nie istniała w świetle dotychczasowego art. 55 pkt 1 umowy.

B. Art. 55 pkt 2 określa przesłankę zastosowania prawa właściwego. Dotychczas umowa z Bułgarią nie zawierała obowiązku zastosowania i w związku z tym zastosowanie przez sąd zagraniczny prawa niewłaściwego nie stanowiło przeszkody do uznania orzeczenia. Obecnie art. 55 pkt 2 stawia warunek, aby przy wydaniu orzeczenia zastosowane zostało prawo właściwe stosownie do postanowień umowy. Tego rodzaju ujęcie tej przesłanki znane jest tylko umowie z Francją (art. 19 lit. a). Pozostałe umowy,¹⁶ które wymagają zastosowania prawa właściwego, dopuszczają możliwość uznania orzeczenia, jeżeli zastosowane prawo nie różni się w sposób istotny (co do istoty) od prawa właściwego. Wydaje się, że obecne sformułowanie tej przesłanki w umowie z Bułgarią wyłącza możliwość uznania orzeczenia opartego na prawie niewłaściwym, aczkolwiek takie rozstrzygnięcie może być często niesłuszne, zwłaszcza zaś w wypadku, gdy zastosowane prawo nie odbiega co do istoty od prawa właściwego.

W związku ze sformułowaniem „stosownie do postanowień niniejszej umowy” (art. 55 pkt 2) aktualne są tu wywody dotyczące identycznego sformułowania zawartego w art. 55 pkt 1, gdy umowa nie określa prawa właściwego.¹⁷

¹⁵ Normy dotyczące przejścia spadku na rzecz państwa zawarte są także w umowie z NRD (art. 43), Węgrami (art. 48) i ZSRR (art. 43). Zwraca uwagę fakt, że umowa z ZSRR zawiera ponadto definicję mienia bezdziedzicznego.

¹⁶ Analogiczne ujęcie tej przesłanki zawarte jest w art. 1145 § 1 pkt 2 k.p.c.

¹⁷ Podobnie umowy z NRD, Węgrami i Mongolią.

¹⁸ Z CSRS (art. 45e), Rumunią (art. 52d), ZSRR (art. 53e) i Jugosławią (art. 50 ust. 2).

¹⁹ Por. wyżej pkt 5A (s. 58—59).

C. Sformułowanie przesłanki dotyczącej możliwości obrony praw (art. 55 pkt 3) uległo niewielkim zmianom czysto redakcyjnym. Podkreślenia wymaga tu jedynie, że obecny tekst stawia warunek, żeby żadna ze stron²⁰ nie została pozbawiona możliwości obrony swych praw.

D. Art. 55 pkt 4 umowy normuje przesłankę dotyczącą nieosądzenia sprawy przez organ państwa, na którego terytorium ma nastąpić uznanie orzeczenia sądu zagranicznego. Poprzednio problematyka ta była normowana w art. 55 pkt 3. Zgodnie z obowiązującym dotychczas przepisem przeszkoda do uznania zagranicznego orzeczenia zachodziła wówczas, gdy organ państwa, na którego terytorium orzeczenie miało być uznane, wydał w tej sprawie (tożsamość stron, roszczenia i jego podstawy) wcześniejsze prawomocne orzeczenie. Zgodnie z tym przepisem zachodziła konieczność porównania dat uprawomocnienia się orzeczeń w obu państwach. Jednakże nie w każdym wypadku, gdy orzeczenie sądu zagranicznego uprawomocniło się później niż orzeczenie sądu własnego, zachodziła podstawa do oddalenia wniosku o uznanie. Przepis art. 55 pkt 3 stanowił bowiem, że orzeczenie podlega uznaniu, jeżeli nie jest ono sprzeczne z wcześniejszym prawomocnym orzeczeniem. Zgodnie więc z tym przepisem tylko sprzeczność zagranicznego orzeczenia z wcześniejszym orzeczeniem sądu państwa, na którego obszarze orzeczenie ma być uznane, stanowiła podstawę do oddalenia wniosku o uznanie. Jeżeli zaś wyrok sądu zagranicznego i sądu krajowego identycznie rozstrzygały tę samą sprawę, to wówczas nie było sprzeczności, o której mówił art. 55 pkt 3 umowy, wobec czego gramatyczna wykładnia przemawiała przeciwko możliwości odmowy uznania takiego orzeczenia.²¹ Akceptacja takiej wykładni prowadziła jednak do oczywiście niepożądanego sytuacji, że skuteczne byłyby orzeczenia obu państw, które rozstrzygały sprawę w sposób identyczny (niesprzeczny).

Obecny art. 55 pkt 4 pomija obowiązek badania, czy orzeczenie sądu zagranicznego jest sprzeczne z orzeczeniem wydanym przez państwo, na którego terytorium orzeczenie ma być uznane. Zgodnie z tym przepisem orzeczenie podlega uznaniu, jeżeli sprawa między tymi stronami co do tego samego przedmiotu, oparta na tej samej podstawie, nie została już prawomocnie osądzona przez organ państwa, na którego terytorium orzeczenie ma być uznane.²²

Wydaje się, że poza pominięciem omówionego wyżej obowiązku badania, czy nie zachodzi sprzeczność orzeczeń, art. 55 pkt 4 umowy nie różni się od dotychczas obowiązującego postanowienia. Ze sformułowania bowiem: „sprawa (...) nie została już prawomocnie osądzona” wynika, że orzeczenie nie podlega uznaniu, jeżeli w czasie badania przesłanek uznania okaże się, że istnieje już w tej sprawie wcześniejsze prawomocne orzeczenie wydane przez własny organ orzekający. Wydaje się też, że dla ustalenia, czy sprawa „została już prawomocnie osądzona”, decydującą rzeczą będzie porównanie daty uprawomocnienia się orzeczenia wydanego przez organ państwa, na którego terytorium ma być uznane orzeczenie, z datą uprawomocnienia się orzeczenia, które ma być uznane.

Na wykładnię sformułowania omawianej tu przesłanki nie powinna mieć wpływu treść art. 64A umowy, o jaki umowa została uzupełniona na mocy Protokołu. Art. 64A stanowi, że jeżeli przed sądami obu państw zostanie wszczęte postępowanie w tej samej sprawie, to sąd, przed którym postępowanie zostało wszczęte później,

²⁰ Poprzednio „strona” (dawniej art. 55 pkt 2).

²¹ Identyczna konstrukcja występuje w umowach z Czechosłowacją (art. 45d), Rumunią (art. 52c), ZSRR (art. 53d), a także w zakresie stwierdzenia wykonalności — w umowach z NRD (art. 58a) i Mongolią (art. 55c).

²² Zwraca tu uwagę duże podobieństwo do art. 114 § 1 pkt 4 k.p.c.

powinien się uznać za niewłaściwy. Przepis ten wprowadza więc zakaz jednoczesnego toczenia się postępowań w tej samej sprawie przed sądami różnych państw, przy czym momentem decydującym dla ustalenia, które z tych postępowań może być kontynuowane, jest data wszczęcia postępowania, gdy tymczasem art. 55 pkt 4 zd. 1 łączy kwestię uznania orzeczeń z warunkiem dotyczącym daty uprawomocnienia się orzeczenia. W związku z tym brak będzie podstaw do tego, aby twierdzić, że jeżeli w chwili ustalania przesłanek niezbędnych do uznania orzeczenia okaże się, iż istnieje już w tej sprawie prawomocne orzeczenie sądu krajowego, a postępowania w obu tych sprawach toczyły się równocześnie, to zachodzi konieczność porównania dat wszczęcia tych postępowań. W szczególności wielce dyskusyjny byłby pogląd, że jeżeli wcześniej zostało wszczęte postępowanie przed sądem zagranicznym, to brak będzie przeszkód do uznania orzeczenia, albowiem wydanie orzeczenia przez sąd krajowy nastąpiło z naruszeniem art. 64A.

Artykuł 64A nie jest więc przydatny dla wykładni art. 55 pkt 4 zd. 1 umowy wtedy, gdy postępowanie przed sądem jednego państwa zostało wszczęte w czasie, kiedy toczyło się (choć nie zostało ono zakończone prawomocnie) postępowanie w tej samej sprawie przed sądem drugiego państwa. Natomiast w sytuacji, gdy sprawa została już prawomocnie osądzona przed sądem jednego państwa przed wszczęciem postępowania w tej samej sprawie w drugim państwie, to na przeszkodzie do wszczęcia postępowania w tej samej sprawie przed sądem drugiego państwa stanie przepis prawa wewnętrznego wykluczający taką możliwość przez wzgląd na powagę rzeczy osądzonej.²³ Zgodnie bowiem z art. 56 umowy uznanie orzeczeń następuje z mocy prawa. Jeżeli więc w toku ustalania przesłanek okaże się, że istnieje w tej samej sprawie orzeczenia obu państw, przy czym jedno z nich było już prawomocne w momencie wszczęcia postępowania w drugim państwie, to skuteczne będzie jedynie to orzeczenie, które wcześniej uzyskało prawomocność. Potwierdza to przyjętą wyżej wykładnię art. 55 pkt 4 zd. 1 umowy.

E. Artykuł 55 pkt 3 umowy zawierał jeszcze drugi człon, który wprowadzał — jako przesłankę uznania — brak zawisłości sporu przed organem państwa, na którego terytorium orzeczenie ma być uznane. Zgodnie z tym przepisem orzeczenie podlegało uznaniu, jeżeli w tej samej sprawie (tożsamość stron, przedmiotu i jego podstawy) nie toczy się już postępowanie przed organem państwa, na którego terytorium orzeczenie ma być uznane. A zatem ustalenie, że przed organem krajowym toczy się postępowanie w tej samej sprawie niezależnie od daty jego wszczęcia, wyłączało możliwość uznania orzeczenia. Tego rodzaju unormowanie stwarzało niekorzystny stan, albowiem strona, która przegrała proces za granicą, przez wszczęcie postępowania w tej samej sprawie przed własnym sądem, jeżeli zachodziła jurysdykcja fakultatywna, mogła uniemożliwić uznanie orzeczenia zagranicznego.

Możliwość taka obecnie ustala, zgodnie bowiem z art. 55 pkt 4 umowy orzeczenie podlega uznaniu, jeżeli w tej samej sprawie nie zostało wcześniej wszczęte postępowanie przed organem państwa, na którego terytorium orzeczenie ma być uznane.²⁴ Ustalenie więc, że toczy się postępowanie przed sądem krajowym w tej samej sprawie, która została już rozstrzygnięta orzeczeniem sądu zagranicznego, nie wyłącza jeszcze możliwości uznania. W świetle omawianego przepisu konieczne jest bowiem ustalenie, że postępowanie przed organem państwa, na którego terytorium orzeczenie ma być uznane, zostało wszczęte wcześniej aniżeli postępowanie przed sądem

²³ Por. art. 199 § 1 pkt 2 k.p.c. i art. 224 bułg. k.p.c.

²⁴ Podobnie w umowach z Czechosłowacją (art. 45d) i ZSRR (art. 53d). Pozostałe umowy między PRL a krajami socjalistycznymi takiej przesłanki nie wymieniają.

zagranicznym. Tylko więc w takim wypadku orzeczenie nie będzie mogło być uznane.

Prawidłowość takiej wykładni potwierdza również art. 64A.²⁵ Przepis ten dostarcza argumentacji np. przeciwko dopuszczalności uznania orzeczenia sądu bułgarskiego, jeżeli w Polsce postępowanie w tej samej sprawie zostało wszczęte wcześniej niż postępowanie przed sądem bułgarskim, chociaż orzeczenie sądu bułgarskiego stało się prawomocne przed zakończeniem postępowania w Polsce. Odmowa uznania orzeczenia bułgarskiego byłaby w tej sytuacji swoistą sankcją za naruszenie art. 64A umowy.

6. Na mocy postanowień Protokołu uległ również zmianie art. 56 umowy, dotyczący uznawania orzeczeń w sprawach niemajątkowych. Dotychczas przepis ten stanowił, że postanowienie o uznaniu orzeczenia w sprawach niemajątkowych wydaje na wniosek osoby zainteresowanej sąd, który byłby właściwy do rozpoznania sprawy według prawa państwa, na którego terytorium uznawane orzeczenie ma wywrzeć skutki prawne.²⁶ Zgodnie z obecnym brzmieniem art. 56 umowy, prawomocne²⁷ orzeczenia sądów i innych właściwych organów w sprawach cywilnych i rodzinnych mające charakter niemajątkowy są uznawane w drugim państwie bez przeprowadzania postępowania o uznanie.

Najistotniejsza zmiana omawianego postanowienia polega na wprowadzeniu uznawania orzeczeń w sprawach o charakterze niemajątkowym z mocy prawa, tj. bez potrzeby przeprowadzania specjalnego postępowania sądowego. Tym samym więc wszystkie umowy między PRL a krajami socjalistycznymi — z wyjątkiem jedynie Jugosławii²⁸ — przewidują taki sam uproszczony tryb uznawania orzeczeń w sprawach niemajątkowych.

W trybie określonym w art. 56 podlegają uznaniu nie tylko orzeczenia sądowe, lecz również „orzeczenia innych właściwych organów”. Przepis ten należy interpretować w związku z art. 54 ust. 1 pkt 1, który mówi o orzeczeniach właściwych organów w sprawach opieki i kurateli. Powyższe postanowienia pozwolą np. na uznanie w Polsce orzeczeń w sprawach opieki, wydanych przez przewodniczącego komitetu wykonawczego gminnej rady narodowej.²⁹

Warunkiem skuteczności orzeczeń uznawanych na podstawie art. 56 umowy jest, analogicznie jak poprzednio, ustalenie, że spełnione zostały przesłanki uznania z art. 55 umowy. Wobec braku w Protokole i w umowie przepisów intertemporalnych należy przyjąć, że art. 56 umowy, przewidujący uznawanie orzeczeń z mocy prawa, będzie się odnosił do orzeczeń wydanych po dniu wejścia w życie Protokołu.³⁰ W końcu zasygnalizować należy, że wniesienie do sądu wniosku o uznanie orze-

²⁵ Por. niżej pkt 7 (s. 63).

²⁶ Brzmienie tego przepisu uzasadniało postawienie pytania, czy pojęcie „osoby zainteresowanej” zawarte w tym przepisie jest identyczne, czy też nie z pojęciem osoby, „która ma interes prawny” (art. 1147 § 1 k.p.c.). Ponadto wydaje się, że omawiany przepis zawierał unormowanie „właściwości rzeczowej i miejscowej” sądów w sprawie o uznanie orzeczeń. Unormowanie to odbiegało od treści art. 1148 § 1 k.p.c., który przewiduje właściwość sądów wojewódzkich.

²⁷ O prawomocności wspomina także art. 54 ust. 1 pkt 1 i 2 umowy.

²⁸ Art. 56 ust. 3 umowy z Jugosławią przewiduje znacznie węższy zakres orzeczeń podlegających uznawaniu *ex lege*.

²⁹ Zgodnie z art. 68 bułgarskiego kodeksu rodzinnego z 15.III.1968 r. organem opiekun-czym jest przewodniczący komitetu wykonawczego gminnej rady narodowej lub wyznaczony przez niego funkcjonariusz.

³⁰ Por. J. Jodłowski: Uznanie i wykonanie zagranicznych orzeczeń sądowych w Polsce na tle orzecznictwa Sądu Najwyższego, Biblioteka PALESTRY, Warszawa 1977, str. 75.

czenia, które na podstawie art. 56 jest skuteczne z mocy prawa, powinno prowadzić do oddalenia wniosku.³¹

W związku z tym, że wykonalność dotyczy nie tylko orzeczeń w sprawach majątkowych, ale również orzeczeń w niektórych sprawach o charakterze niemajątkowym (np. sprawy o odebranie dziecka), na mocy postanowień Protokołu uległ zmianie tytuł przed art. 57 umowy.

7. Umowa uzupełniona została jeszcze artykułem 64A, traktującym o zawisłości sporu. Znaczenie tego postanowienia uwidacznia się przede wszystkim w tym, że do tychczas brak było w umowie przepisu stanowiącego przeszkodę do jednoczesnego toczenia się postępowania w tej samej sprawie przed sądami obu państw. Miał tu więc — przynajmniej w pewnym zakresie — zastosowanie art. 1098 k.p.c., zgodnie z którym sądom polskim przysługuje jurysdykcja przewidziana w k.p.c., chociażby w tej samej sprawie toczyło się postępowanie przed sądem obcego państwa. Przykładowo więc, jeżeli w sprawie o rozwód małżonków posiadających różne obywatelstwa i nie mających nigdy wspólnego miejsca zamieszkania³² postępowanie zostało wszczęte przed sądem bułgarskim, to nie było przeszkód, aby pozwany (w tym procesie) wytoczył analogiczne powództwo przed sądem polskim. Gdyby w związku z tym doszło do wydania wyroków przez sądy polski i bułgarski, to kwestię ich skuteczności na terytorium drugiego państwa normowałby art. 55 pkt 3 umowy (por. wyżej).

Obowiązujący obecnie art. 64A przewiduje, że jeżeli przed sądami obu państw zostanie wszczęte postępowanie w tej samej sprawie (tożsamość stron, podstawy i przedmiotu postępowania), to możliwość dalszego prowadzenia postępowania ma tylko ten sąd, przed którym postępowanie zostało wszczęte wcześniej. Natomiast sąd, przed którym postępowanie zostało wszczęte później, powinien uznać swoją niewłaściwość. Oczywiście zasada powyższa odnosi się jedynie do sytuacji, gdy jurysdykcja przysługuje sądom obu państw (jurysdykcja fakultatywna).³³

Na mocy omawianego postanowienia ustala więc dopuszczalność prowadzenia postępowania w tej samej sprawie przed sądami obu państw. Gdyby jednak wbrew art. 64A postępowania takie toczyły się równocześnie, to z obu wydanych orzeczeń skuteczność na terytorium drugiego państwa mogłoby mieć tylko jedno orzeczenie. Mianowicie zgodnie z art. 53 pkt 4 umowy orzeczeniem takim byłoby orzeczenie, które wcześniej stało się prawomocne (jeżeli istnieją w tej sprawie orzeczenia obu państw — art. 55 pkt 4 zd. 1), albo orzeczenie wydane w postępowaniu wszczętym wcześniej (jeżeli istnieje zawisłość sporu przed organami państwa, gdzie ma być uznane orzeczenie sądu zagranicznego — art. 55 pkt 4 zd. 2) (por. wyżej).

W końcu wspomnieć należy, że postanowienia o treści analogicznej do art. 64A zostały już wcześniej włączone — na mocy zawartych Protokołów — do umów z ZSRR (art. 50A), NRD (art. 63A) i Węgrami (art. 65A).³⁴

8. Na mocy unormowań omawianego Protokołu zmianie i uzupełnieniu uległy niektóre inne jeszcze postanowienia umowy, o których mowa niżej.

³¹ Por. J. Jodłowski: *Uznanie (...)*, op. cit., str. 75.

³² Dla takiej sytuacji art. 24 umowy nie zawierał normy jurysdykcyjnej, jurysdykcja więc podlega badaniu według prawa wewnętrznego.

³³ Wydaje się, że art. 64A dotyczył będzie sytuacji, gdy jurysdykcja fakultatywna oparta jest na umowie (np. art. 48 ust. 1), jak również — w razie braku, w określonym zakresie, regulacji umownej — na ustawodawstwie wewnętrznym. Por. J. Ciszewski: *Zmiany (...)*, op. cit., s. 23.

³⁴ Bardziej rozbudowany jest jedynie art. 50A umowy z ZSRR, który zawiera ponadto rozwiązanie dla sytuacji, gdy organ, przed którym postępowanie zostało wszczęte wcześniej, stwierdził brak własnej jurysdykcji (art. 50A ust. 2).

A. Artykuł 7 ust. 3 umowy wprowadza wyraźny przepis tej treści, że jeżeli osoba zamieszkała w jednym państwie zgłasza roszczenie z zakresu prawa cywilnego i rodzinnego przeciwko osobie zamieszkałej w drugim państwie, to pomoc prawna obejmuje również ustalanie miejsca pobytu takiej osoby, a w wypadku roszczeń alimentacyjnych — także ustalanie miejsca pracy i wysokości dochodów.

B. Artykuł 13 ust. 5 wprowadził postanowienie gwarantujące świadkom i biegłym, którzy stawili się zgodnie z wezwaniem przed organem drugiego państwa, zwrot kosztów podróży, pobytu oraz równowartości utraconego zarobku, a biegłym ponadto — wypłatę wynagrodzenia.

C. W zakresie przejęcia ścigania karnego najistotniejsza zmiana art. 82 polega na pominięciu obowiązującego dotychczas warunku, że przejęcie takie jest możliwe tylko w odniesieniu do przestępstw uzasadniających wydanie (tj. przestępstw zagrożonych według prawa obu państw karą pozbawienia wolności powyżej jednego roku — por. art. 65 ust. 2). Oznacza to rozszerzenie możliwości stosowania tej instytucji. Ponadto art. 82 zawiera postanowienia o skuteczności w drugim państwie wniosków osób pokrzywdzonych o wszczęcie postępowania karnego (ust. 2) i o przekazywaniu za granicę pozwów o odszkodowanie (ust. 3). Warunki formalne wniosku o przejęcie ścigania karnego określa art. 82A.

D. Na mocy postanowień Protokołu nowe brzmienie otrzymał art. 90 umowy. Najistotniejsza zmiana polega na wprowadzeniu uproszczonego trybu zwracania się przez obywateli o wydanie odpisów z akt stanu cywilnego, odpisów orzeczeń sądowych, decyzji administracyjnych oraz innych dokumentów (art. 90 ust. 3).

TADEUSZ L. MICHAŁOWSKI i TADEUSZ MIERZEJEWSKI

ORGANIZACJA BANKOWOŚCI W PRL

Artykuł omawia organizację bankowości w PRL ustaloną na mocy ustawy z dnia 26 lutego 1982 r. — Prawo bankowe, rolę Narodowego Banku Polskiego w zreformowanym systemie bankowym oraz zmiany w tym zakresie wprowadzone przez prawo bankowe z 1982 r. w stosunku do poprzednio obowiązujących przepisów.

Reformą gospodarczą, którą obecnie wprowadza się i którą częściowo już wprowadzono w życie, objęta jest również bankowość.

Pierwsze kroki na tym polu poczyniono już w 1981 r., nowelizując ustawą z dnia 3 lipca 1981 r. (Dz. U. Nr 17, poz. 82) prawo bankowe z 1975 r. (Dz. U. Nr 20, poz. 108). Ustawa ta przyznała bankom większą samodzielność w zakresie ich działania przez uniezależnienie ich od Ministerstwa Finansów, które dotychczas w wielu sprawach, nawet czysto technicznobankowych, miało decydujący głos. Jednocześnie dla zapewnienia koordynacji działalności banków powołano nowy organ, a mianowicie Radę Banków.

Znowelizowane prawo bankowe z 1975 r. utraciło moc z dniem 1 lipca 1982 r., z tą datą bowiem zostało ono zastąpione ustawą z dnia 26 lutego 1982 r. — Prawo bankowe (Dz. U. Nr 1, poz. 56).¹ Z dniem 1 lipca 1982 r. utraciła też moc ustawa

¹ Ustawa z dnia 26 lutego 1982 r. (Dz. U. Nr 7, poz. 56), nazywana będzie dalej „prawo bankowe”, a artykuły powołane dalej bez oznaczenia aktu normatywnego, z którego pochodzą, oznaczają artykuły tejże ustawy z dnia 26 lutego 1982 r.